

ЛР
Б61

P-y

1674/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БІЛА Любов Віленівна

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ У САТИРИЧНІЙ ПРОЗІ
М.П.БУЛГАКОВА.**

10.02.02. - Російська мова

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ - 1997

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100310760

Дисертація є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови
Українського державного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Іванова Людмила Петрівна.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Черторизька Тетяна Купріянівна;

кандидат філологічних наук, доцент
Ковтун Тетяна Валентинівна.

Провідна установа: Київський державний лінгвістичний університет.

Захист відбудеться 16 1X 1997 року о ____ на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 01.33.04 в Українському державному
педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова
(252030, Київ-30, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного
педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Автореферат розіслано _____ 1997 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Винниченко
Винниченко Г. П.

Актуальність роботи. Антропоніміка художнього тексту стала об'єктом уваги лінгвістів порівняно недавно - в останні 25 - 30 років (праці Ю.О. Карпенка, Л.І. Колоколової, В.М. Михайлова, Т.В. Немировської, Є.Б.Магазаника, Л.Й.Ройзензона, О.І.Фонякової та ін.). Дехто з лінгвістів (зокрема, Ю.О.Карпенко, М.І.Зубов) вважає, що методика аналізу антропонімів, спрямована в першу чергу на встановлення їх зв'язку з характеристикою персонажа-носія імені, призводить до ономастичного персонажочентризму. В той же час створено передумови вивчення власних імен з позицій когнітивної лінгвістики - в аспекті теорії фреймів, які являють собою пакети інформації, що зберігаються в пам'яті індивіда або ж створюються в ній з уже відомих компонентів (праці Ч.Філлмора, М.Мінського, В.Кінча, Т.А. ван Дейка та ін.). Крім того, в лінгвокраєзнавчій теорії слова, яку розробляють Є.М.Верещагін та В.Г.Костомаров, намітилося розуміння власних імен як згорнутих національно-культурних текстів. Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою аналізування літературних антропонімів з позицій когнітивної лінгвістики та виявлення особливостей їх функціонування як згорнутих національно-культурних текстів у рамках культури певної епохи.

Мета дослідження - виявити особливості антропонімікону сатиричної прози М.П.Булгакова, встановити його місце в структурі мовленнєвих засобів, визначити характерні особливості особових імен, що функціонують у художніх творах письменника як факти відображення культури в певну епоху.

Завдання дослідження зумовлені його метою. Вони передбачають:

- 1) виявлення та опис генетичних типів антропонімів;
- 2) вивчення прагматичного аспекту антропонімів з урахуванням взаємозв'язків авторських пресупозицій і фонових знань адресата за ступенем відповідності/невідповідності мовній нормі;

3) проведення багатоаспектного аналізу антропонімів у сатиричній прозі М.П.Булгакова з урахуванням жанрової специфіки текстів, їх генетичної приналежності, структури та періодом створення твору.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше антропонімікон сатиричної прози М.П.Булгакова став об'єктом багатоаспектного аналізу з позицій теоретичної лінгвістики, зокрема, стилістики "від автора", стилістики внутрішньої побудови самого тексту і стилістики адресата. Літературні антропоніми розглядаються як національно-культурні тексти, що входять до фонових знань учасників акту комунікації та становлять згорнуту модель культури етносу в певну епоху. До уваги беруться також і такі аспекти: генетичний, прагматичний, модальний та стилістичний.

Теоретичне й практичне значення дисертації. Отримані результати сприятимуть поглибленню накопичених знань про особливості літературної антропонімії, дозволять розширити межі об'єкта дослідження антропонімії художнього тексту та подолати ономастичний персонажоцентризм, дадуть можливість визначити місце літературних антропонімів у контексті сучасної когнітології (В.О.Звегінцев).

Результати спостережень можуть стати фрагментами теорії власного імені - розділу з літературної ономастики. Матеріали дисертації доцільно використовувати під час читання спецкурсу з літературної антропонімії при інтерпретації художнього тексту, у курсі "Словотвір" сучасної російської літературної мови. Окремими фрагментами нашого дослідження можна скористатися як одним з коментарів до творів М.П.Булгакова, що публікуються, а також під час вивчення творчості письменника в старших класах середньої школи.

Методологічною основою дослідження слугує матеріалістична концепція мови, мовлення і мислення; ідеї гуманізації та демократизації суспільного життя; пріоритет загаль-

нолюдських цінностей над класовими, партійними; розуміння людського пізнання як двоєдиного процесу, в якому поєднано об'єктивне й суб'єктивне в сприйнятті та відображенні мовцем навколишньої дійсності.

Методи дослідження зумовлені метою і завданням праці. Основним став описовий метод з частковим використанням симптоматичної статистики, елементів порівняльного і функціонального методів.

Джерела дослідження. Матеріалом дисертаційного дослідження стали антропоніми, що функціонують в нарисах, оповіданнях і фейлетонах письменника, виданих у періодичній пресі 1919-1923 років; повістях "Дьяволиада", "Роковые яйца", "Собачье сердце", в романі "Мастер и Маргарита". При аналізі антропонімів Булгакова враховано жанрову специфіку його творів, філософські та естетичні погляди автора, особливості творчості письменника в час створення повістей,нарисів та фейлетонів, специфіку антропонімікону епохи.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на міжнародних і регіональних наукових конференціях, зокрема: на Міжнародних Булгаківських читаннях (Київ, 1991), на регіональній науковій конференції "Вивчення творчої спадщини проф. Г.Й.Винокура" (Київ, 1991), на міжнародній науковій конференції "Національно-культурний компонент у мові та тексті" (Мінськ, 1994), на IV и V міжнародних конференціях "Мова та культура" (Київ, 1995, 1996), на Всеукраїнській науковій конференції "Провідні лінгвістичні концепції ХХ століття" (Львів,1996). Основні результати та положення дослідження відображено в 5 статтях і в 5 тезах доповідей.

Положення, які виносяться на захист.

1. Літературний антропонім - це згорнутий національно-культурний текст, який функціонує в супертексті художнього твору.
2. У літературному творі можуть функціонувати три генетично відмінних типи антропонімів, диференційованих за ступенем

авторизації: власне авторизовані антропоніми, антропоніми нульової авторизації, опосередковано авторизовані антропоніми.

3. У художньому тексті - вторинній моделюючій системі - творчі пресупозиції, в яких вводяться до супертексту антропоніми, розрізняються за ступенем відповідності/невідповідності фоновим знанням гіпотетичного читача і можуть бути кваліфіковані як істинні, квазіістинні та ірреальні.

4. Невідповідність пресупозицій літературних антропонімів фоновим знанням читача зумовлює стилістичні, емоційно-експресивні їх функції, а також слугує засобом формування змістово-концептуальної інформації художнього твору.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків, у яких подається перелік антропонімів у вигляді таблиць.

Основний зміст роботи.

У Вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються мета, завдання, наукова новизна, теоретичне й практичне значення дослідження, формулюються основні положення дисертації, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Особливості функціонування антропонімів у ранній сатиричній прозі М.П.Булгакова" - складається з трьох підрозділів, в яких визначається специфіка літературних антропонімів у структурі художнього тексту, особливості функціонування антропонімів нульової авторизації та власне авторизованих особових імен персонажів у ранній сатиричній прозі М.П.Булгакова (фейлетонах, нарисах та оповіданнях).

Антропоніми, як особливі знаки, входять до фонових знань етносу, оскільки, по-перше, належний власним іменам національно-культурний компонент дозволяє індивідові з достатньою чіткістю диференціювати антропонім за принципом "своє - чуже"; по-друге, в широкому розумінні людина є творцем культури, тому до фонових знань обов'язково входять імена реальних осіб, які найяскравіше заявили про себе в тій чи іншій галузі науки, політики, культури і т.д.; по-третє, фонові знання

обов'язково поєднують у собі імена персонажів прецедентних текстів (вербальних і невербальних), що стали фактами культури внаслідок їх багаторазової інтерпретації (концепція Л.М.Мурзіна): *Айда, Онегин, Воланд, Швондер* та ін.

Літературні антропоніми, будучи формою існування загальномовної антропонімії, суб'єктивно зумовлюються метою та завданням, які впливають із авторського задуму. В процесі мовленнєвої діяльності письменник здійснює вибір та обробку словесного матеріалу, його "авторизацію" (М.О.Карпенко). Термін "авторизація" може бути застосований і до літературних антропонімів. В цьому випадку слід розуміти не тільки "обробку" словесного матеріалу, але й співвіднесеність того чи іншого імені з конкретним денотатом.

Авторизація, будучи поняттям якісним, зазнає певної градації. При цьому на різних полюсах умовної шкали авторизації розташовуються антропоніми нульової авторизації та власне авторизовані антропоніми. Між крайніми точками шкали перебувають опосередковано авторизовані антропоніми.

До групи антропонімів нульової авторизації входять власні імена реальних людей, номінації персонажів прецедентних текстів (вербальних та невербальних), які з екстралінгвістичних обставин закріплені у фонових знаннях лінгвокультурної спільноти. Фонетична оболонка антропонімів нульової авторизації не зазнає трансформації, і в художній моделі світу дані літературні антропоніми є жорсткими десигнаторами.

До групи власне авторизованих антропонімів належать всі власні імена, які функціонують як номінації для художньо реальних денотатів. У цьому типі антропонімів наявні як оказіональні літературні антропоніми (*Полаасухер, Непременова* і т.п.), так і "готові", взяті письменником з реального антропонімікону. Останні кваліфікуються як омоніми власних імен: вони становлять загальномовну норму, оскільки авторизація поширюється передусім на сферу денотата. Такі номінації не мають властивостей жорстких десигнаторів.

Клас опосередковано авторизованих антропонімів є проміжним, оскільки поєднує у собі ознаки антропонімів нульової авторизації та власне авторизованих антропонімів: завдяки авторській трансформації фонетичної оболонки власного імені, що називає більш чи менш відому читачеві особу, зв'язок з денотатом не порушується (*Иешуа Га-Ноцир, Эрендорг, Иоганн из Кронштадта* та ін.).

Таким чином, запропонована класифікація літературних антропонімів за ступенем авторизації дозволяє охопити в принципі всі типи номінацій, які функціонують у тексті художнього твору.

Літературні антропоніми вводяться до контексту художнього твору в різних типах “творчих”, “оказіональних” пресупозицій (В.О.Звегінцев) і нерідко елімінують звичні для об'єктивної картини світу стосунки. В лінгвістичній літературі поняття “фонові знання” та “пресупозиція” вживаються як синонімічні (Н.Д.Аругюнова, Г.В.Колшанський). Однак у художньому тексті - вторинній моделюючій системі - зазначені концепти слід диференціювати, тому що, по-перше, фонові знання, загальні та постійні у своїх рубриках (змінюється лише їх об'єм), належать всім членам даного мовного колективу. По-друге, творчі пресупозиції - індивідуально-суб'єктивні, минулі, бо далеко не кожна модель світу, відображувана суб'єктом, входить до фонових знань етносу, а лише така, що підлягає подальшій інтерпретації.

Таким чином, у художньому тексті фонові знання та пресупозиції перебувають у стосунках загального та часткового, об'єктивного та суб'єктивного, постійного та змінного (об'єктивність фонових знань має відносний характер, оскільки зазначені знання властиві лише певній лінгвокультурній спільноті з її ментальною специфікою).

Адекватне сприйняття семантики літературних антропонімів у художньому тексті забезпечується наявністю загального коду в свідомості учасників акту художньої комунікації, який в “абсолютній” позиції має вигляд схеми “X” (антропонім)

передбачає “У” (фонові знання). В прийнятій класифікації літературних антропонімів абсолютні позиції становлять:

Антропоніми нульової авторизації. Компонент “Х” є незмінним фонетично і актуалізує “У” - відповідний референт у системі координат “хто? де? коли?”.

Власне авторизовані антропоніми. Під абсолютною позицією даного типу літературних антропонімів розуміється збіг фреймів літературного і загальномовного власного імені. Під фреймами, солідаризуючись з Ч.Філлмором, ми розуміємо групи слів, які конституюються тим, що вони мотивуються, визначаються та взаємоструктуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або схематизаціями досвіду. Письменник, моделюючи номінації персонажів, користується базою рідної мови, тим часом як читач у процесі сприйняття інформації орієнтується на стереотипну антропонімичну норму. Фрейми загальномовних антропонімів, таким чином, становлять сутність компонента “У”, який у фонових знаннях росіян представлений прізвищами двох типів: а) стандартними з суфіксами *-ов, -ев, -ова, -ева, -ин, -ина, -ский (-скої), -ская, -ой, -ых*. б) нестандартними - безафіксними прізвищами, що мають характер прізвицьк типу *Кучер, Зуб* і т.п. Коренева морфема обох типів прізвищ мотивується апелятивами. Крім того, до фонових знань росіян належать імена та по-батькові, прийняті у даній мовній спільноті і традиційно співвідносні з нею. Таким чином, абсолютна позиція для власне авторизованих антропонімів визначається відповідністю “Х” з названими ознаками компонента “У”.

Опосередковано авторизовані антропоніми. Особливість цього типу літературних антропонімів полягає в їх абсолютній позиції, яку має на увазі автор і яка легко реконструюється адресатом із співвідношення “Х” (фонетично змінений антропонім) передбачає “У” (конкретний денотат).

Сатиричні твори легко сприймаються насамперед завдяки соціальній, конвенціональній орієнтації вторинної моделюючої системи, яка знаходить свій вираз у прагненні індивіда звести

семантику, що міститься в цьому “можливому світі”, і номенклатуру, яка використовується для її кодування, до певних, прийнятих у даному суспільстві норм. В істинних пресупозиціях власне авторизовані антропоніми та антропоніми нульової авторизації збігаються з абсолютними позиціями. Формальні, матеріальні і глобальні невідповідності (класифікація Р.І.Павильоніса) літературних антропонімів абсолютній позиції відображаються в квазіістинних та ірреальних авторських пресупозиціях.

Глобальні порушення мають місце в ірреальних пресупозиціях, що елімінують умови абсолютних позицій антропонімів нульової авторизації (зміна денотата) і власне авторизованих антропонімів (аномальна мотивація прізвищ в сполученні з атипичною афіксацією).

Формальні порушення реалізуються в квазіістинних пресупозиціях антропонімів нульової авторизації, що функціонують як компоненти того чи іншого тропу, та опосередковано авторизованих антропонімів, які “начебто” відповідають реальним власним іменам (напр., *Эрендорг - Эренбург, Ленивцев - Агнивцев, Иуда из Кириафа, Левий Матвей, Иешуа Га-Ноцри*).

Матеріальні невідповідності стосуються семантичного компонента мотивуючих основ імен, прізвищ та по батькові і простежуються як у квазіістинних пресупозиціях, так і в ірреальних (наприклад, у власне авторизованому антропонімі *Полиграф Полиграфович Шариков*, який формально відповідає реальній нормі конкретного історичного періоду, семантика усіх трьох компонентів має абсурдний характер).

У розглянутих нами текстах функціонує 234 антропоніми. З них 85 одиниць (36,3%) становлять антропоніми нульової авторизації та 149 одиниць (63,7%) - власне авторизовані антропоніми.

Антропоніми нульової авторизації актуалізують такі сегменти спектру фонових знань: література (39 одиниць), суспільне життя

та політика (28 одиниць), мистецтво (8 одиниць), реалії міського побуту (6 одиниць).

В істинних пресупозиціях антропоніми нульової авторизації виконують локалізаційні (в часі та просторі) функції: *Воровский, Штреземан, Эррио, Асмолов, Калинин* та ін. Крім того, в певних контекстах антропоніми нульової авторизації тою чи іншою мірою характеризують образ автора або власне персонажа: *"Я не Эренбург и не театральный мудрый критик..."*

Формальні порушення абсолютної позиції антропонімів нульової авторизації виявляються на синтагматичному рівні і простежуються в тих випадках, коли літературний антропонім вводить до контексту у. функції компонента різних тропів: синкретизм метонімії та уособлення, поєднання метонімії та гіперболи, зевгма, порівняльні конструкції. Наприклад: *"То не Фелия Литвин с оркестром в 100 человек режет резонанс театра страшными криками "Аиды", нет, то Василий Петрович Болдин режет свою жену"*.

Ірреальні творчі пресупозиції антропонімів нульової авторизації характерні для тих випадків, коли порушення абсолютної позиції зумовлене аномальним контекстом функціонування імен персонажів прецедентних текстів, які входять до невластивої їм просторово-часової системи координат. Така ситуація представлена в двох творах М.П.Булгакова - *"Багровый остров"* і *"Похождения Чичикова"*, в яких антропоніми нульової авторизації, що співпадають з іменами персонажів прецедентних текстів Ж.Верна, Р.Кіплінга, М.В.Гоголя, підсилюють сатиричний зміст художнього тексту.

Власне авторизовані антропоніми в ранніх сатиричних творах М.П.Булгакова репрезентовані такими моделями:

1) прізвище, 2) ім'я, 3) по батькові, 4) ім'я+ по батькові, 5) прізвище + ім'я, 6) ім'я + прізвище, 7) ім'я + по батькові + прізвище.

Найбільш продуктивним типом творчих пресупозицій власне авторизованих антропонімів є тип істинних пресупозицій.

Нейтральну стилістичну забарвленість мають: а) прізвища, цитовані письменником з реального антропонімікона - *Сидоров, Вахромєєв, Щукин* і под.; б) імена, що відповідають зображувальній епосі, - *Пахом, Степан, Наташа, Аксинья* і под.; в) імена та по батькові - *Анна Тимофєєвна, Иван Степанович, Вєра Ивановна* та ін. Подібні літературні антропоніми функціонують як засоби типізації.

Істинні пресупозиції власне авторизованих антропонімів за певних контекстуальних умов у розглянутих художніх текстах виконують різні експресивно-стилістичні функції. Пейоративну забарвленість мають власні імена, що функціонують в тих творах, які репрезентують мовлення: *Дунька, Ксюшка, Сысойч, Павловна*. Крім того, меліоративна та пейоративна забарвленість власне авторизованих антропонімів в деяких творах базується на здатності антропоніма бути соціальним знаком ("Спиритический сеанс", "Московские сцены" та ін.).

Квазіістинні пресупозиції базуються на матеріальних невідповідностях фреймів власне авторизованих антропонімів та загальнономовних антропонімів, що зумовлює специфіку функціонування тих чи інших номінацій персонажів. Наприклад, значення оцінки власне авторизованого антропоніма створюється атиповою мотивацією прізвища (*Мохриков, Хрюзский, Семен Волдырев* та ін.), а також наявністю в структурі літературного антропоніма суфіксів суб'єктивної оцінки (*Гаврюшкин, Горюшкин, Андрейчик* та под.). Експресивні функції виконують так звані "промовляючі" прізвища - *Порошков, Фенацетинов, Микстурина* (вказівка на професію персонажа), *Пузырев, Рюмкин, Балаболин* (характеристика моральних якостей об'єкта номінації).

Ірреальні пресупозиції власне авторизованих антропонімів зумовлені різними типами невідповідностей абсолютній позиції: а) глобальними: творення прізвищ від жаргонізмів за допомогою іншомовного (ідиш) прізвищного форманта - *Гопцер, Дрицер, Ламца-Дрицер*; б) матеріальні порушення такою мірою не відповідають фреймам антропонімічної норми, що їх формальна

відповідність реальному антропонімікону не відіграє вирішальної ролі. Подібні номінації сприймаються як аномальні (*Варсонофий Тыква*).

Таким чином, жанрова специфіка сатиричних творів малих форм епічної прози, яка полягає в тісному зв'язку з темою дня, значною мірою зумовлює якісний склад і специфіку функціонування літературних антропонімів у структурі художнього тексту.

Другий розділ - "Особливості функціонування антропонімів у сатиричних повістях М.П.Булгакова" - присвячений аналізу антропонімікону творів "Дьяволиада", "Роковые яйца", "Собачье сердце". В трьох підрозділах послідовно і в хронологічному порядку аналізуються художні тексти в ракурсі літературної антропонімії.

У проаналізованих нами текстах трьох повістей наявні 117 антропонімів різної генетичної приналежності: власне авторизовані антропоніми - 77 одиниць (69%); антропоніми нульової авторизації - 34 одиниці (29%); опосередковано авторизовані антропоніми - 6 одиниць (2%).

Якщо в фейлетонах, так чи інакше пов'язаних з реальним суспільно-політичним життям, антропоніми нульової авторизації складають досить значний корпус власних імен реальних осіб, що входять до рубрики "Суспільно-політичні знання", то в сатиричних повістях склад та функції антропонімів цього типу має якісні та функціональні відмінності. Локалізаційні функції виконують антропоніми нульової авторизації, які об'єднуються в рубрику "Реалії міського побуту" (*Чичкин, Корш, Зимин, Швабе* та ін.), що в свою чергу проектує фантастичний сюжет повістей "Роковые яйца" і "Собачье сердце" на сучасну письменникові реальність.

Характерною особливістю функціонування антропонімів нульової авторизації є використання їх як різних деталей: зображувальної, уточнюючої (*Емельян Иванович Португалов і Ваня Сытин* в "Роковых яйцах"); імпліцитної, яка формує

орієнтаційно-інтерпретивний підтекст (“*Театр имени покойного Всеволода Мейерхольда, погибшего, как известно, в 1927 году, при постановке пушкинского “Бориса Годунова”...*”).

У низці випадків антропоніми нульової авторизації функціонують як експресивний засіб, що використовується в мовленні персонажа: “*Ведь родила же в Холмогорах мадам Ломоносова этого своего знаменитого*”.

Жанрові особливості сатири - імпліцитна присутність у ній автора, який критично оцінює ті чи інші явища навколишнього життя, - найвиразніше актуалізуються опосередковано авторизованими антропонімами в повісті “Роковые яйца”. Номінації *Ленинцев, Колючкин, Ардо, Аргуев, Эрендорг, Кухтерман* експлікують в контексті художнього твору авторську позицію стосовно сучасної письменникові культури.

Як і у фейлетонах, власне авторизовані антропоніми вводяться до контексту в трьох типах пресупозицій. Істинні пресупозиції звичайно репрезентують реальну антропонімічну норму, характерну для російського лінгвоетносу першої чверті ХХ століття: *Пантелеймон, Васнецова, Филипп Филиппович Преображенский, Вяземская, Дроздова, Панкрат* та под.

Квазіістинні пресупозиції власне авторизованих антропонімів, зумовлюючи стилістично-експресивні функції номінацій персонажів, ґрунтуються на таких невідповідностях фреймів літературних та загальномовних антропонімів, як: а) мотивація малоестетичними апелюваннями прізвища героя: *Чекушин, Дыркин* та ін.; б) поєднання в межах одного контексту прізвищ, які утворюються від номінацій тваринного світу - *Дрозд, Скворец, Мушка, Птаха-Поросюк*.

Ірреальні пресупозиції власне авторизованих антропонімів зумовлені такими порушеннями абсолютної позиції: а) нетиповою мотивацією прізвища та оформлення його за допомогою іншомовного суфікса *-ер*: *Кальсонер, Швондер*; б) використання номінації персонажа, яка омонімічна до популярних абревіатур: *Гитис* - Государственный институт театрального искусства;

Соцвосский - социалистическое воспитание; *Генриетта Потаповна Церсимфанс* - Первый симфонический ансамбль.

Аналіз власне авторизованих антропонімів засвідчив, що відповідно до авторського задуму номінації персонажів можуть функціонувати як символ-уподіблення, який актуалізує концепт твору (*Александр Семенович Рокк*), або як символ-метонімія, для якого характерна однозначність тлумачення завдяки стійким коннотаціям імені-соціального знака (*Матрена*).

Вказані особливості антропонімікона сатиричних повістей М.П.Булгакова дають певну уяву про індивідуально-авторський стиль письменника, який був характерним для раннього періоду його творчості.

У третьому розділі - "Антропонімікон роману "Мастер и Маргарита" - аналізуються літературні антропоніми останнього твору письменника в плані їх співвідношення з репрезентованими трьома моделями світу - космічним, земним та біблійним.

Антропонімікон твору охоплює 150 номінацій: власне авторизовані антропоніми - 104 одиниці (69%), антропоніми нульової авторизації - 39 (26%), опосередковано авторизовані антропоніми - 7 одиниць (5%).

Світ земний представлений у романі власне авторизованими антропонімами, які відповідають мовним нормам учасників комунікації, і номінаціями, в яких наявні різноманітні порушення абсолютної позиції.

Кореляція "поетики девіацій" з реальним світом здійснюється завдяки включенню в художній текст антропонімів в істинних пресупозиціях. Таку функцію виконують власне авторизовані антропоніми *Тимофей Иванович Квасцов, Прасковья Федоровна, Глухарев, Драгунский, Кузьмин* та ін. Крім того, ефект реальності вимислу досягається введенням до контексту літературних антропонімів, що відповідають певним параметрам розмовного стилю (*Манечка, Кирюшка, Аннушка*), а також власне авторизованих антропонімів, які виконують функції імені-соціального знаку (*Груня, Анфиса, Дарья, Пантелей*).

Група меліоративних власне авторизованих антропонімів порівняно нечисленна. Їх виразне стилістичне забарвлення є наслідком позитивних асоціацій з відомими реальними особами (*Бернадский, Буре, Александр Николаевич Стравинский, Маргарита*). Однак в тих випадках, коли меліоративний антропонім називає, всупереч сподіванням читача, негативного персонажа, експресивні функції номінацій базуються на сатиричній іронії: *Григорий Данилович Римский, Максимилиан Андреевич Поплавский, Михаил Александрович Берлиоз*.

Найпродуктивнішим типом пресупозицій власне авторизованих антропонімів, що створюють експресивний або стилістичний ефект, є тип квазіістинних пресупозицій, в яких простежуються такі порушення абсолютної позиції: а) сполучення стилістично несумісних компонентів - *Адельфина Буздяк, Милица Андреевна Покобатько*; б) аномальна мотивація прізвищ - *Витя Куфтик, Боба Кандалупский, Пролезнев, Чердачки, Абабков, Фанов* та ін.; в) апелятиви, що мотивують прізвище, актуалізують свою семантику в контексті твору. Власне авторизований антропонім кваліфікується як "промовляючий" - *Подложная, Богохульский, Степан Богданович Лиходеев, Савва Потапович Куралесов* та ін.).

Ірреальні пресупозиції власне авторизованих антропонімів в одних випадках засвідчують їх глобальні невідповідності фреймам загальнономовних антропонімів (*Алоизий Могарыч, Штурман Жорж* тощо), а в інших вони не відповідають номінації персонажа прецедентного тексту (наприклад, при ретроспективному зіставленні в епілозі роману номінацій *Вольман, Вольпер, Володин, Волох, Ветчинкевич* з демононімом *Воланд*).

Тяжіння до реалістичного зображування в біблійних текстах зумовлює функціонування в них літературних антропонімів трьох генетичних типів: власне авторизованих антропонімів, що відповідають представленому типові античної культури (*Толмай, Низа, Энаита, Марк Крысобой*); опосередковано авторизованих антропонімів, які сформувались трансформацією найменувань

прецедентних текстів, виступаючи засобом стилізації відповідної антропонімічної норми (*Иешуа Га-Ноцри, Каифа, Левий Матвей* та ін.); антропонімів нульової авторизації, які локалізують події в часі та просторі і підсилюють ефект “реальності вимислу” (*Понтий Пилат, Тиверий, Валерий Грат*).

Світ космічний - демонологія - представлений відповідними номінаціями персонажів (демонімами). Своєрідність композиції роману - перехрещення реального та космічного світів - зумовило й специфіку функціонування номінацій *Воланд, Гелла, Аззелло, Абадонна*, яка полягає, по-перше, в стимулюванні читача до пошуку кода, який необхідний для коректного сприйняття інформації; по-друге, у використанні автором демонімів як імпліцитної деталі, що дозволяє адекватно сприймати одну з граней концепту роману: зло карається злом.

На відміну від сатиричних повістей, у яких антропоніми нульової авторизації представлені кількісно обмеженими групами, які важко підлягають рубрикації через несистематичність і нерегулярність їх функціонування в художньому тексті, у романі “Мастер и Маргарита” номінації цього генетичного типу досить чітко розподіляються по рубриках, що відповідають певним спектрам фонових знань: 1. Історія і філософія. 2. Міфологія (в тому числі демонологія). 3. Література. 4. Музика. 5. Грішники.

Антропоніми нульової авторизації, які належать до рубрики “Історія та філософія”, переважно функціонують як імпліцитна деталь, що формує глибинний пласт - пласт концептуально-змістової інформації: *Шиллер, Кант, Тацит, Филон Александрийский, Герберт Аврилакский, Иосиф Флавий, Штраус* (в контексті інтелектуальної суперечки Берліоза та Воланда).

Експресивні функції антропонімів нульової авторизації у низці випадків зумовлені контекстом. Наприклад, співіснування у межах одного контексту в метонімічному порівнянні досить далеких одне від одного понять (дом - глаза), а також номінацій різного генетичного типу (антропоніма нульової авторизації *Облонский* та власне авторизованого антропоніма *Поплавский*)

створює експресію комізму в такому фрагменті: *"Все смешалось в доме Облонских, как справедливо выразился знаменитый писатель Лев Толстой. Все смешалось в глазах у Поплавского"*.

Аналогічні функції також досягаються ірреальними пресупозиціями, які елімінують головну особливість цього типу літературних антропонімів - бути жорсткими десигнаторами: в романі *Коровьев і Бегемот* називають себе відповідно *Панаевым і Скабичевским*, намагаючись без певного документа потрапити до Грибоедова. Ця обставина залишається непоміченою, що, з одного боку, формує експресію комізму, з іншого - передає сарказм письменника, який розвінчує бюрократичні порядки в Грибоедові.

У Висновках відзначається, що в художній літературі - вторинній моделюючій системі - учасники акту комунікації користуються природною, первинною мовою, в якій антропоніми є фреймами в тому плані, що вони неминуче і природно виникають у процесі когнітивного розвитку кожного індивіда. Крім того, у фоніві знання автора та реципієнта художнього тексту входять не тільки специфічні для даної лінгвокультурної спільноти антропонімічні моделі, але й власні імена конкретних відомих людей, що актуалізують кластери загальнолюдського досвіду, які пов'язані з такими поняттями, як країни, міста, історичні, політичні та под. події.

В сатиричних текстах "поетика девіацій" передбачає відсутність збігу авторських пресупозицій антропонімів з фреймами, що входять до фонівих знань адресата. За ступенем відповідності/невідповідності мовній нормі, характерній для конкретного історичного періоду в житті суспільства, авторські пресупозиції літературних антропонімів кваліфікуються як істинні, квазіістинні, ірреальні.

Спостереження над антропоніміконом сатири Булгакова дозволяють відзначити той факт, що специфіка жанру найбільшою мірою впливає на якісний склад та функціональні особливості антропонімів нульової авторизації. Так, у творах

малих форм (нарисах, оповіданнях, фейлетонах) питома вага антропонімів цього генетичного типу, вживаних в істинних пресупозиціях, вища, ніж у повістях. На такий стан речей впливає тісний зв'язок зазначених жанрів із суспільно-політичним життям, періодичною пресою та под. Крім того, в творах малих форм епічної прози М.П.Булгакова найбільш представлена рубрика "Суспільно-політичні знання", якою охоплюються ключові імена культури зображувальної епохи.

В аналізованих повістях антропоніми нульової авторизації функціонують переважно як назви різного типу художніх деталей, які, маючи широкий спектр асоціацій, пов'язаних з денотатом, дозволяють письменникові зосереджувати досить великий об'єм інформації на "площині" невеликого тексту. В сатиричних творах середньої форми також представлені антропоніми нульової авторизації, які входять до рубрики "Міські реалії". Вони виконують локалізуючу функцію, що дозволяє проектувати ірреальний сюжет у певних просторово-часових координатах. Ця обставина значною мірою підсилює сатиричний ефект художніх творів.

У романі "Мастер и Маргарита" антропоніми нульової авторизації функціонують не тільки як локалізатори подій у рамках певного просторово-часового континууму, але перед усім як засіб формування глибинного шару твору - змістово-концептуальної інформації художнього тексту. Ця обставина детермінується жанровою, концептуальною і композиційною специфікою роману.

Власне авторизовані антропоніми малих, середніх і великих форм сатири Булгакова можна трактувати як суб'єктивні відображення антропонімічних процесів конкретного історичного періоду. До таких процесів належить якісна зміна іменника епохи за рахунок проникнення в нього імен-неологізмів, які були утворені семантичним (переважно від слів ідеологічної тематики) і морфологічним (аббревіація) способами. В досліджених текстах творів письменника функціонує низка номінацій персонажів, які

відображують об'єктивні мовні процеси, що відбувались у тогочасній реальності (*Крокодил Иванович, Моссельпром, Соцвосский, Полиграф Полиграфович Шариков* та ін.).

У сатири М.П.Булгакова також уживаються антропоніми проміжного генетичного типу - опосередковано авторизовані, які використовуються письменником як сатиричний прийом пародії ("Роковые яйца") або ж виконують функцію стилізації інокультурних текстів ("Мастер и Маргарита").

Спостереження над антропоніміконом сатири М.П.Булгакова дозволяє зробити висновок, що літературні антропоніми як згорнуті національно-культурні тексти належать до ідіостиллю письменника, який, в свою чергу, представляє собою частину культури відповідної епохи.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Белая Л. В. Лексико-семантические и функциональные особенности антропонимики М.А.Булгакова (на материале романа "Мастер и Маргарита") //Научн. доклады высшей школы. Филологические науки. - 1990. -№5. - С.103 - 110.
2. Белая Л.В . Коннотативная функция антропонима и средства ее актуализации (на материале антропонимики М.А.Булгакова) //Коммуникативный аспект взаимодействия формы и содержания языковых единиц. Сборник научных статей (под ред. Беляевой Е.И.) - Воронеж. - 1992. - С.132 - 134. (депон. от 19.02.1992. №4605).
3. Белая Л. В. Соотношение понятий "фоновые знания" и "пресуппозиция" в антропонимиконе художественного произведения (на материале повести М.А.Булгакова "Собачье сердце") //Проблемы анализа текста. Сборник научных статей. - Харьков. - 1994. - С.7 - 9.
4. Белая Л. В. Роль антропонимов в структуре художественного текста //Русский язык и литература в учебных заведениях. - Киев. - 1996. - №2. - С.31 - 34.

5. Белая Л. В. К вопросу о типах литературных антропонимов // Система і структура східнослов'янських мов. Зб. наукових праць. - Київ. - 1997. - С.67 - 73.
6. Белая Л. В. Об особенностях функционирования антропонимов в фельетонах М.А.Булгакова // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки і культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції. - Рівне. 29 - 31 травня 1991р. -С.86 -87.
7. Белая Л. В. Семантико-стилистические тенденции антропонимов в творчестве М.А.Булгакова (на материале фельетонов) // Изучение творческого наследия проф. Г.О.Винокура. Тезисы докладов региональной научной конференции. - Киев. - 1991. - Ч.І. - С.18 - 20.
8. Белая Л. В. Фамилии персонажей как национально-культурный знак в ранней сатирической прозе М.А.Булгакова //Национально-культурный компонент в тексте и языке. Тезисы докладов Международной научной конференции. - Минск. - 1994. - Ч.ІІ. - С.5 - 7.
9. Белая Л. В. Способы создания сатирического эффекта в художественном тексте (на материале антропонимикона повестей Булгакова М.А.) //Язык и культура. Материалы IV Международной научной конференции. - Киев. - 1996. - Ч.ІІІ. - С.11 - 18.
10. Біла Л. В. Невідповідність фреймів літературних та загальномовних антропонімів як засіб утворення сатиричного ефекту в художньому тексті (на матеріалі роману М.О.Булгакова "Майстер та Маргарита") // Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття. Тези Всеукраїнської наукової конференції.- Львів. - 1996.-С.31-32.

Lubov V. Byelaya. Characteristic features of anthroponyms in M.A.Bulgackov's satirical prose. Their structure, semantics and functioning. Dissertation as a manuscript for Candidate of philological sciences (specialisation 10.02.02. - Russian Language). - The Dragomanov Ukrainian State Pedagogical University. - Kiev. - 1997. The work contains research on anthroponyms in fiction from the angle of their semantics and functioning. Their major genotypes are developed and defined. Various anthroponimic models are approached on the frame theory and linguoculturology basis. Anthroponimicon of the small, average and large forms of M.A. Bulgackov's epic prose are being researched and peculiarities of fiction are taken into consideration. In the process of this analysis the following aspects are also taken into account: genetic, pragmatic, modal, stylistic and axiologic.

Белая Л.В. Структурно-семантические и функциональные особенности антропонимов в сатирической прозе М.А.Булгакова. Диссертация (на правах рукописи) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - русский язык. Украинский государственный педагогический университет им. М.П.Драгоманова. - Киев, 1997г. Исследуются литературные антропонимы в семантическом и функциональном плане. Выделены основные типы литературных антропонимов, исследованы различные антропонимические модели в контексте теории фреймов и лингвокультурологии. Антропонимикон малой, средней и крупной форм эпической прозы М.А.Булгакова исследован с учетом жанровой специфики художественных произведений. В процессе анализа во внимание приняты генетический, прагматический, модальный, стилистический и аксиологический аспекты.

Ключові слова: антропонім, фрейм, пресупозиція, фонові знання, національно-культурний текст, загальномова антропонімічна норма, авторизація.

Друк: комп'ютерно-видавнича лабораторія
загальноуніверситетського навчально-наукового центру
"Нові інформаційні технології" УДПУ імені М. П. Драгоманова
Віддруковано з готових оригіналів. Наклад 100 прим.
Адреса: м. Київ вул. Воровського, 49, тел. 216-0216